

ZAHRANIČNÍ HISTORIOGRAFICKO- -METODOLOGICKÉ INSPIRACE ANEB JAK PSÁT SYNTÉZU DĚJIN 19. STOLETÍ?

Milan Hlavačka

Tři díla rakouské historiografie o 19. století

K analýze jsem si vybral tři zásadní rakouské syntézy z devadesátých let 20. století z dokončeného obřího projektu Rakouských dějin v deseti svazcích, které se zabývají 19. stoletím, jež se pokusím představit z hlediska metody zpracování, a to v pořadí: Helmut RUMPLER: *Eine Chance für Mitteleuropa* s podtitulem *Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie*, Wien 1997; dále Roman SANDGRUBER: *Ökonomie und Politik* s podtitulem *Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Wien 1995, zde především pasáže týkající se 19. století; a Ernst HANISCH: *Der lange Schatten des Staates* s podtitulem *Österreichische Gesellschaft im 20. Jahrhundert 1890–1990*, Wien 1995. Při představování těchto děl se pokud možno budu zabývat otázkou periodizace, četnosti nových socioekonomických či antropologických přístupů, recepce nerakouské historiografie a také vlivu historikova „subjektu“ na utváření díla.

Syntéza Helmuta Rumplera zahrnuje léta 1790–1914, z čehož vyplývá, že Helmut Rumpler je zastáncem teze o „dlouhém 19. století“, čímž naznačuje, že hodnotový svět této společnosti vznikl v důsledku tereziánsko-josefínských reforem a rozpadl se v momentě vypuknutí první světové války.¹ Už samotný název v sobě obsahuje základní úhel pohledu, dokonce hodnocení dějin monarchie v předminulém století: byly pro něj velkou, ale bohužel nenaplněnou šancí Evropy. Přiznává, že toto hodnocení je stále ještě předmětem sporu

¹ Helmut Rumpler se narodil v roce 1935 ve Vídni, v letech 1968–1993 vedl redakci Protokolů rakouské ministerské rady v dnes již zrušeném Ost- und Südosteuropainstitut rakouského ministerstva zahraničních věcí, které jsou dnes kromě dvou dílů v podstatě vydány. Působil jako řádný profesor novějších a rakouských dějin na univerzitě v Klagenfurtu. Jeho doménou byla vždy zahraniční politika habsburské monarchie v druhé polovině 19. století a její vliv na vnitřní chod říše. Naposledy v roce 1992 připravil do tisku *Bismarcks Erfolgspolitik und das deutsch-österreichische Problem*, nyní se podílí na vydávání monumentální rady *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Touto badatelskou minulostí je do značné míry predestinován i charakter jeho syntézy rakouských dějin, respektive habsburské monarchie předminulého století.

nejen historické vědy, která osciluje mezi dvěma extrémny. Na jedné straně se setkáváme s nekritickou nostalgií, na druhé straně nacházíme snahu představit „habsburský stát“ jako významnou alternativu možného evropského vývoje či dokonce evropského sjednocení. Helmut Rumpler nechce podlehnout ani jedné tendenci a spíše se pokouší „Ordnungs- und Gestaltungswillen des habsburgischen Reichsgedankens gerecht zu werden“, tedy „ospravedlnit vůli po pořádku a tvořivé síle habsburské říšské myšlenky“. ² Historické poučení z dějin habsburské monarchie 19. století je podle něho také nasnadě: vždyť po roce 1990 všude ve východní a jihovýchodní Evropě vyvstaly problémy, které „jsou identické s těmi, na kterých ztroskotala habsburská politika, jako kdyby dějiny zůstaly stát v roce 1918.“ Stopy starého Rakouska, které vidí v napětí mezi pokrokem a tradicí, pořádkem a svobodou, suverenitou a solidaritou, nachází dnes všude ve střední Evropě. Psát syntézu tohoto období je obtížné, protože naráží věcně, časově a teritoriálně na „metodické hranice“, jež není v tomto případě možné překonat jednotným teoretickým konceptem. Tato neuchopitelnost rakouských dějin se týká jak „nezávazného“ a pokaždé něco jiného znamenajícího pojmu habsburská monarchie, tak i vymezení pojmu stát, protože se jednalo jak o absolutní mocnářství zakotvené v Německém spolku, tak o byrokraticko-centralistický neoabsolutismus a nakonec i o dualistické Rakousko-Uhersko. Monarchie přitom vždy zůstala „říší“ staroevropského předstátního typu, tedy konglomerátem heterogenních nacionálních společností. Monarchie vlastně nebyla ani moderním státem, ale spíše „společenstvím“ či „spolkem“, který v zahraničně politickém pohledu zůstal vklíněn mezi velmocemi, aby chránil menší národy (v tomto ohledu hovoří nikoliv o státu, ale o „Schicksalgemeinschaft“, tedy „společnosti společného osudu“) a vnitropoliticky zaštiťoval úsilí malých národních společností neztratit krok s evropským modernizačním procesem (v tomto smyslu hovoří o „Überlebensgemeinschaft“, tedy o společnosti společného žití). Proto výsledná politika vídeňského centra byla vždy kompromisem zájmů zemí a národů, a z toho důvodu nemohla být srozumitelná ani jednomu regionu říše. Přestože monarchie byla tedy spíše společenstvím, které nebylo moderním státem, tvořila jistý uzavřený kulturní a hospodářský prostor a dokonce jakousi zónu jednotného působení práva, které utvářelo svět práce a všedního dne. A jestliže se někdo někdy přiblížil chiméře Mitteleuropy, tvrdí Helmut Rumpler, pak to byla právě habsburská monarchie 19. století. ³ A jestliže „diferenciace“ je podle Norberta Eliase civilizačním výkonem, pak

² RUMPLER, Helmut: *Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie*. Wien 1997, s. 11.

³ Tamtéž, s. 15.

tedy habsburská monarchie přispěla nemálo k udržení a prohloubení civilizace právě ve věku neobvyklého zjednodušování. Potud jeho základní hodnotové vymezení habsburské monarchie.

Samotný způsob naplňování syntézy Helmut Rumpler nijak nekomentuje. Nazval bych ho zcela klasickým, což představuje přísný chronologický postup bez rušivých či osvěžujících exkurzů v čase a, pokud možno opakující se řazení pasáží z dynastických dějin, poté zahraničně politických, vnitropolitických, hospodářských a kulturních dějin a z dějin věd a techniky. V čem Helmut Rumpler výrazně překonává starší Hantschovy a Zöllnerovy syntetické dějiny Rakouska,⁴ je výklad pohybu jednotlivých národních společností uvnitř monarchie, k čemuž používá, alespoň podle bibliografie a názvů podkapitol, i výsledků bádání příslušných národních historiografií s výjimkou maďarské (z českých historiků cituje v originále například Ottu Urbana a Jiřího Kořalku, popřípadě Josefa Kočího). Tuto kapitolu příznačně nazval Pandořina skříňka. Ostatní informace například pro kapitolu Die „národní buditelé“ získává z prací Anny Drabek, Waltera Schamschuly, Eduarda Wintra a Mikuláše Teicha a podaný přehled má zde pochopitelně spíše charakter výčtu děl jednotlivých učenců, i když se v jednotlivých proudech české vzdělanecké společnosti díky Wintrovi dobře vyzná. Nová témata sociálních dějin, dějin všedního dne či historické antropologie reflektuje spíše výjimečně, například v kapitole Průmyslová revoluce a měšťanská společnost, kde nalezneme podkapitolu Luxus a hospodářský růst vedle podkapitoly Jídlo a pití v souvislosti s výkladem veřejného a soukromého života vídeňského biedermeieru. V dalším výkladu již tento postup bohužel nikde neuplatňuje. Celkový dojem z této syntézy je ale příznivý už jen proto, že se zatím žádným podobným dílem pochlubit nemůžeme (Urbanova syntéza začíná až rokem 1848), a také proto, že parametry klasického dějepiscectví druhé poloviny 20. století naplňuje Rumplerova syntéza bezezbytku.

U Romana Sandgrubera nás budou v souvislosti s hospodářskými dějinami 19. století zajímat především dvě obsáhlé kapitoly v jeho syntéze hospodářských dějin Rakouska *Ökonomie a politika*, které zahrnují období 1750–1850 a 1850–1914, nazvané Století píle a Habsburská industrialisace.⁵

⁴ HANTSCH, Hugo: *Geschichte Österreichs*. Wien 1953; ERICH ZÖLLNER, *Geschichte Österreichs*. Wien 1961.

⁵ Roman Sandgruber se narodil v roce 1947 v Horním Rakousku. Jeho bibliografie obsahuje již více než stovku položek především k hospodářským a sociálním dějinám, dějinám všedního dne a dějinám kultury, životního prostředí a statistiky. V osmdesátých letech na sebe upozornil knihou *Die Anfänge der Konsumgesellschaft: Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert*, v posledních letech vydal monografii

Jeho pojetí hospodářských dějin stojí v ostrém kontrastu k Mattisově práci *Österreichs Wirtschaft 1848–1913*, vydané v Berlíně v roce 1972, a k prvnímu dílu monumentální řady *Die Habsburgermonarchie 1848–1918* s názvem *Die Wirtschaftliche Entwicklung*, která vyšla ve Vídni v roce 1973. Základní charakteristikou Sandgruberova díla je totální odklon od tzv. cliometrie, tedy od snahy veškeré trendy hospodářského vývoje v minulosti vyčíslit, proměřit a zakreslit do grafu, což byl kdysi především odraz vlivu Rostowových, Gerschenkronových a také Grossových teorií z šedesátých let 20. století. Výsledky těchto prací jsou zde samozřejmě uplatněny, ale jaksi v podřízené roli k samotnému textovému vyjádření zcela jinak pojatých hospodářských dějin. Jednoduše by se dalo říci, že Sandgruberovy hospodářské dějiny jsou polidštěny a rozšířeny právě o onu dimenzi, jež je vyjádřena už v samotném názvu jeho syntézy *Ökonomie a politika*. V jeho velmi kultivovaném a čtivém líčení mu jde především o vztahy, jež vznikají ekonomickým, ekologickým a politickým působením lidí v prostoru, tedy, jak v úvodu píše, „o lidské jednání, které určuje životní formy a životní šance.“⁶ Výstižný název syntézy vyjadřuje právě ono napětí mezi tím, co lidé vytvářejí se svým okolím, a mocenskými poměry, které ono spojení lidí s prostorem určují. Hospodářské dějiny jsou pro Romana Sandgrubera vztahem mezi obývaným a obhospodařovaným prostorem a politickou a státní organizovaností. Ökonomie pro něho znamená více než „zacházení s nedostatečnými prostředky a surovinami“ a politika pro něho není jenom státně institucionálním organizačním rámcem: „Lidé žijí, pracují, investují a spotřebovávají, vytvářejí mocenské struktury a těmto mocenským poměrům podléhají.“⁷ Jinými slovy: k hospodářským dějinám patří také dějiny obyvatelstva, sídel, urbanizace, migrací, trhu práce, zemědělství, průmyslu, služeb atd. Jeho hospodářské dějiny jsou také dějinami náhod, osobní vůle a motivace, charakterových vlastností, klimatických a geologických podmínek, ale také dějinami ničení, válek, pandemií či teritoriálních změn. Zkrátka a dobře, hospodářské dějiny jsou více než růst agrárního, průmyslového či bankovního sektoru.

Co je dále nápadné, nebo spíše nám se zdá být nápadné, protože jsme byli vychováni ve zcela jiném duchu, je to, že Roman Sandgruber se zcela zřekl klasické periodizace na období předindustriální a industriální, čímž relativizoval i tzv. teorie růstu, které tvrdí, že teprve průmyslová revoluce nás

Strom der Zeit s podtitulem *Das Jahrhundert der Elektrizität*. Působí jako profesor hospodářských a sociálních dějin na univerzitě v Linci.

⁶ SANDGRUBER, Roman: *Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Wien 1995, s. 10.

⁷ Tamtéž.

oddělila od statické minulosti. Hospodářský vývoj lze přece lépe zkoumat v souvislém pohledu, tvrdí Roman Sandgruber. Zdá se mi ovšem, že svoji periodizační volnost a někdy i terminologické volonterství přehnal až do extrému. Nazvat například podkapitolu, která pojednává o počátcích industrializace mezi léty 1750–1830, přímo titulem Průmyslová revoluce považují pro habsburskou monarchii za nepřiměřené. Stejně tak je v tomto díle možno objevit koncepční kolizi s ostatními svazky. Zatímco například Helmut Rumpler pojímá rakouské dějiny konce 18. a 19. století jako dějiny habsburské monarchie, Roman Sandgruber se důsledně drží teritoriálního vymezení daného dnešním stavem rakouských hranic.

Pojetí syntézy Ernsta Hanische, která čtvrtstoletím zasahuje také tzv. dlouhé 19. století, je jiné nežli například Rumplerovo.⁸ Hanisch si totiž uvědomuje, že dějepisectví v posledních desetiletích zasáhla „exploze témat, metod a specializací“. Tvrdí, že dnes může mít úplně všechno a úplně všichni své dějiny. Psaní dějin se stalo bohatším, mnohotvárnějším, zajímavějším a zábavnějším, ale na druhé straně mu hrozí koncepční rozpad ve smyslu postmoderní fragmentace témat a torzovitosti úhlu pohledu jednotlivých dějepisných škol. Uvědomil si toto nebezpečí, a právě proto také přijal nabídku Herwiga Wolframa, vydavatele desetidílných rakouských dějin, na napsání syntézy rakouských dějin od devadesátých let 19. století do současnosti. Ve spleti témat a škol nechce totiž rezignovat na sepsání celkového obrazu, neboť jinak hrozí, jak tvrdí, rozpad celé disciplíny; jinak se ujmou „vitální potřeby čtenářské veřejnosti po přehledu“ novináři. Jak tedy psát moderní syntézu? Z paradigmat, která se dnes nabízejí, se mu jako nejvhodnější jeví paradigma dějin společnosti, tedy „Gesellschaftsgeschichte“. Základní pilíře tohoto paradigmatu stanovili už kdysi Max Weber a Lucien Febvre, Werner Conze či Hans-Ulrich Wehler a zní *Wirtschaft – Herrschaft – Kultur*. Ernst Hanisch však zužuje tyto pilíře na triádu *Arbeit – Macht – Sprache*. Tato triáda v dnešní německy psané historiografii zaujímá stále „hegemoniální“ pozici, dokonce se již mluvilo o „sakralizaci těchto kategorií“, na což Ernst Hanisch namítá, že dnes nikdo ale neumí nabídnout jiný nosný alternativní koncept. On však vidí slabinu tohoto paradigmatu v tom, že je předkládáno pouze ve formě tzv. strukturálních dějin, a proto se ptá, v podstatě stejně jako Tho-

⁸ Ernst Hanisch se narodil v městečku Thaya ve Waldviertlu v roce 1940. Zabýval se doposud ideologií politického katolicismu v Rakousku v letech 1918–1938, konzervativním a revolučním myšlením a národním socialismem. Působí jako profesor nejnovějších rakouských dějin v Salcburku. Studoval ve Vídni a je příznivcem francouzské školy Annales a Wehlerovy školy sociálních dějin, přičemž respektuje i jejich konzervativnější odpůrce, zosobněné v díle Thomase Nipperdeye.

mas Nipperdey ve svých polemikách s Hansem-Ulrichem Wehlerem, „kam zmizel jednající a trpící člověk?“ Touto otázkou zároveň pro sebe stanovil i onu pomyslnou hranici mezi „studenými“ strukturami a „teplým“ lidským údělem, chcete-li příběhem, který nabízejí dějiny všedního dne. Zároveň tím stanovil také svoji metodu historického výkladu, spočívající právě ve „zprostředkování“ mezi danými společenskými strukturami a jednajícím subjektem, tedy člověkem. Je mu tedy zřejmé, že historie všedního dne, která se podle něho nehluchně změnila v historickou antropologii, je jako koncept pro psaní syntézy zcela neupotřebitelná. Jeho řešení problému oním zprostředkováním mezi sociální strukturou a všedním dnem se tedy skládá nejdříve z výkladu „událostí, struktur a procesů“, které „leží v zádech lidí a které vytváří rámec k jejich jednání na ekonomické, politické a kulturní úrovni“, a z ilustrace tohoto všeho svědectvím a vyprávěním lidí, což „studenému skeletu struktur dodává sílu (v originále ‚maso‘) života“. Zároveň neustále porušuje vnitřní hranice této triády *Arbeit – Macht – Sprache*, protože si uvědomuje, že „plynou neustále vedle sebe“ a nikoliv za sebou a jediné kultura je médium, které historickou praxi byť někdy jen symbolicky odráží. Tento koncept také zakládá dominanci sociálních dějin a politické dějiny odsouvá až do druhého vypravěčského plánu. Psaní syntézy samozřejmě potřebuje kromě základních pilířů, kolem nichž se vše točí, tedy *Arbeit – Macht – Sprache*, i další klasické prostředky výkladu, jako je abstrakce, výběr, typizování, vzorové příklady, užití zaběhané terminologie atd.

Název Hanischovy syntézy *Der lange Schatten des Staates* je velmi programový a velmi připomíná i název prvního svazku druhého dílu Nipperdeyových *Dějin Německa* z roku 1990 pro období 1866–1918. Je v něm obsažena teze, že Rakousko, tak jako Německo, vytvořilo v 19. století silnou státní byrokracii, která velmi ovlivnila chování měšťanské společnosti. Tato státní byrokratická tradice dopomohla také k vytvoření základů sociálního státu. Zajímavá je rovněž Hanischova periodizace počátků rakouského 20. století, kterou stanovuje již do poloviny devadesátých let 19. století, čímž na první pohled dochází ke kolizi s Rumplerovým pojetím periodizačních mezníků. Ale jen na první pohled. Helmut Rumpler již svým založením ctí politické události jako základ periodizace. Právě politické a vojenské dějiny v lícení let 1896–1918 u něho převažují. Ernst Hanisch ctí sociální dějiny, a proto začíná výklad v roce 1896, neboť se mu zdá, že volební reforma, počátek hospodářské konjunktury, umožnění přístupu žen na rakouské univerzity, Luegerovo vítězství ve Vídni, Herzlovo vizionářství, vyvrcholení národnostních konfliktů, počátek secese, otevření prvního biografu a nástup automobilismu

jsou právě ony důležité mezníky dějin společnosti. Politický vývoj do první světové války ani nenaznačuje.

Zároveň je na tomto díle sympatická Hanischova upřímnost. Říká, že historik není „světonázorové neutrum“. Měl by vždy na začátku výkladu přiznat barvu a on ji přiznává, když říká, že vyrostl v katolickém prostředí a, i když jeho víra částečně ochabla, katolická kultura zůstala jeho „emocionální vlastí“. Svou syntézu připsal budoucím kritikům, což není z jeho strany „žádný cynismus“, ale přesvědčení, že věda žije z kritiky, neboť by od ní měla dostávat životodárné impulsy.

Tři díla německé historiografie o 19. století

I z německé historiografické produkce posledního dvacetiletí zde budou představena tři zásadní syntetická díla v pořadí 1. Thomas NIPPERDEY: *Deutsche Geschichte 1866–1918*, zvláště svazek I.: *Arbeitswelt und Bürgergeist*, který poprvé vyšel v Mnichově v roce 1990 a od té doby dosáhl několikanásobného nákladu a i levnějšího *paperbakového* vydání pro studenty; 2. Jürgen OSTERHAMMEL: *Die Verwandlung der Welt. Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*, Mnichov 2009; 3. Franz J. BAUER: *Das „lange“ 19. Jahrhundert. Profil einer Epoche*, Stuttgart 2004.

Nipperdeyův konzervativní koncept výkladu německého 19. století jako sváru moderny s tradicí a jeho metodologický postup „ambivaletního rentgenu“ včetně návratu k vyprávění dějin ovlivnil alespoň jednu generaci německých historiků.⁹ Po studených wehlerovských strukturách přišlo konečně „teplé lidské vyprávění“, které bylo doprovázeno filozoficko-sociologickými úvahami o smyslu lidského konání. Jako by se Thomas Nipperdey nikdy ne-

⁹ Thomas Nipperdey se narodil v roce 1927 v Kolíně nad Rýnem a zemřel 14. června 1992 v Mnichově. Právě jeho třísvazkové *Deutsche Geschichte 1800–1918* jsou považovány na německých univerzitách za vrcholné dílo moderní historiografie. Vyrůstal v protestantské rodině. Vystudoval filozofii a historii na univerzitách v Kolíně nad Rýnem, Göttingenu a v Cambridgi. Promoval jako filozof, ale habilitoval se historickou prací o struktuře německých politických stran před rokem 1918. Působil na univerzitách v Giessenu, Karlsruhe, Heidelbergu a v Berlíně, aby nakonec v roce 1971 zakotvil na Ludwig-Maximilians Universität v Mnichově. Byl hostujícím profesorem v Oxfordu, Stanfordu a Princetonu. I přes své konzervativní smýšlení byl členem sociálně demokratické strany. Kromě zmíněných dějin Německa 19. století publikoval monografie k reformaci, politické kultuře a historiografii velmi často ve formě esejů a „Nachdenken“, tedy úvah. Posmrtně vyšla v roce 1998 studie *Wie das Bürgertum die Moderne fand*. Nejpodnětněji zhodnotil Nipperdeyův historický styl Paul NOLTE ve studii *Darstellungsweise deutscher Geschichte. Erzählungsstrukturen und „master narratives“ bei Nipperdey und Wehler*. In: CONRAD, Christoph – CONRAD, Sebastian (Hrsg.): *Die Nation schreiben. Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich*. Göttingen 2002, s. 236–268.

chtěl přihlásit k teoriím modernizace. Jeho psaní nehýří optimismem. Modla pokroku „skrze katastrofy“ ho přestala zajímat v momentě, kdy si uvědomil, že tzv. modernizace se prosazovala za cenu příliš velkých ztrát. „Bohové pokroku“, což byla industrializace, liberalizace, demokratizace, tržní ekonomika a sociální stát postrádají korekturu skepse a dějinného pesimismu. Jeho „bohové“ jako by byli z jiného světa. Jsou jimi ambivalence, nemožnost řešit nahromaděné protiklady, nedostatek vůle, času a prostoru k prosazení rozumných řešení a věčné lidské chybování. Thomas Nipperdey se tímto pesimistickým instrumentariem osvobodil, jak míní, od černobílého vidění světa. V dějinách nevidí harmonii a racionalitu, spíše zdůrazňuje ohrožení člověka vším, co „modernita“ do lidského světa přinesla. Jeho obraz německých dějin není skutečně černý a ani bílý, ale není ani barevný. „Syté barvy a velké kontrasty nejsou tím nejdůležitějším, nýbrž šedé tóny, nuance, barevné mezistupně a přechody. Dějiny jsou šedé,“ napsal doslova v recenzi na Wehlerovy *Dějiny společnosti*¹⁰ a v doslovu k druhému svazku druhého dílu *Německých dějin 1866–1918* tuto tezi upřesnil: „Základními barvami dějin nejsou černá a bílá, základním vzorem není kontrast šachovnice, základní barva dějin je šedá, a to v nekonečných odstínech. Mým ideálem není emfaze, nýbrž mírnost.“¹¹ Od tohoto kréda si sliboval vytvořit smírlivý a nezaujatý pohled na dějiny. A skutečně jeho obrazy dějin jsou mnohovrstevnaté, mají mnoho tváří a také i několik interpretací a někdy ztrácejí ostřejší kontury a vzájemnou propojenost. Ačkoliv Thomas Nipperdey ve svých kritických vystoupeních vždy plédoval pro vyprávění příběhů, sám žádné příběhy nevypráví. Píše sice duchaplně, ale místy až nudně starosvětsky. Každá jeho výpověď je neustále vážena a mnohokrát zeslabena omezujícími slůvky „ale“, „ale jen“, anebo relativizována slůvkem „ovšem“, „na jedné straně“, „na straně druhé“. Tak dlouho je každá jeho výpověď, každá teze vážena a zkoumána, až je konečně hotova a je možno přejít k dalšímu výkladu či k jiné myšlence, která je opět podrobená „ambivalentnímu rentgenu“. Nipperdeyův text je přesný, věcný, ale také suchý. Nikde není k nalezení provokující teze, vypointovaná situace, skoro se nenacházejí žádné oživující citáty, natož aby se vyprávěly anekdoty. Jak tedy nazvat tuto protestantsky asketickou, suchou, ale ve svém souboru působivou metodu syntetického zpracování historické látky? Nenapadá mne nic jiného než to samé, co recenzenta z Frankfurter Allgemeine Zeitung z 2. října 1992, tedy dvojice až trojice cizojazyčných termínů, která zní depresivně: ambivalence normality anebo ambivalence šedých dějin anebo stude-

¹⁰ NIPPERDEY, Thomas: *Wehlers Gesellschaftsgeschichte*. In: *Geschichte und Gesellschaft*, 14, 1988, H. 3, s. 403–415.

¹¹ Týž: *Deutsche Geschichte 1866–1918*. Bd. 2. Mnichov 1993, s. 905.

ný historismus. Tyto termíny však je třeba psát s úctou, neboť je zřejmé, že tato metoda byla uplatněna na základě imponující sečtělosti a jejím výsledkem jsou „totální dějiny“, zahrnující téměř vše, čím žila společnost předminulého století; mimo jiné analyzuje vývoj obyvatelstva, hospodářské trendy v průmyslu, zemědělství, obchodě a bankovníctví, sociální problematiku, stav náboženství, školství, vědy, krásných umění a nakonec také líčí „stíny doby“, především pak stupeň militarizace života německé společnosti. Druhý díl, který vyšel těsně před Nipperdeyovým skolem v Mnichově na jaře 1992, se pak soustřeďuje již jen na politické a zahraničně politické události. Ačkoliv se Thomas Nipperdey stylizoval do polohy antipoda bielefeldské školy sociálních dějin, nechal se také inspirovat jejími metodami a postupy, zvláště pak v pasážích, které se snaží postihnout sociální trendy. Tím jeho totální dějiny nemají tematicky slabého místa, i když je možno pozastavit se nad jeho překvapivou základní tezí, totiž, že jednotné dějiny vlastně neexistují a že máme spíše co dočinění „mit einem Ensemble von Geschichten“, tedy se souborem příběhů, které nespojuje mezi sebou žádná idea, formule či teze. Navíc je si třeba uvědomit, že slovo dějiny není v němčině pomnožné. Jednotícím prvkem této syntézy je jen a jen jeho koncept neustále se vracející ambivalence modernity a antimodernity (tradice), tedy ona zmíněná ambivalence normality a všudypřítomnost umírněně intelektuálního výkladu.

Monumentálnímu dílu Jürgena Osterhammela se dostává zasloužené pozornosti recenzentů.¹² Recenzenty je představováno nejen jako nejlepší německy psaná syntéza 19. století, ale jako nejpозoruhodnější historiografický „výkon 21. století“ vůbec, neboť překovává i syntézu Christophera A. BAYLYHO: *The Birth of the Modern World 1780–1914*, která vyšla v Londýně v roce 2004.¹³ Osterhammelova syntéza světových dějin 19. století je vybudována ve třech rovinách: 1. „Přiblížení“ doby sebezpozorováním a časovou a teritoriální definicí ve smyslu „zrychlení“ (Zeitbeschleunigung) a „uspořádání prostoru“ (Raumordnung); 2. osmi „panoramaty“ (dobová obliba panoramatických kukátek byla konceptuálně velmi svůdná), která obepínají strukturálně celý svět, a zaměřují se na charakteristiku společenské mobility,

¹² Profesor Jürgen Osterhammel se narodil v roce 1952 v Wipperfurthu v SRN. Působil mimo jiné na Německém historickém ústavu v Londýně, na univerzitách ve Freiburgu, Berlíně a v Ženěvě. Od roku 1999 je řádným profesorem moderních dějin v Kostnici. Absolvoval studijní pobyty v Holandsku. Specializuje se na dějiny Dálného východu v 19. a 20. století a na dějiny historiografie a metodologii dějin. Před vydáním této monumentální syntézy publikoval monografie týkající se „odkouzlení“ Asie, fenoménu globalizace či kolonialismu.

¹³ Viz recenze Friedricha Lengera na Osterhammelovo veledílo, umístěná na berlínském H-SOZ-U-Kult 12. 3. 2009.

respektive „usazování se“, životních stylů, urbanizace, tvorby hranic (spíše kulturně antropologických hodnot), vzestup a pád imperií, dále na války, revoluce a státní zřízení, aby nakonec osvětlil zásadní 3. „témata“ doby, za která považuje svět podnikání (hlavně vznik moderního průmyslu a nalézání nových zdrojů energií), svět práce, kam byla zařazena také rolnická a dělnická (sociální) otázka, dopravní síť, sociální stratifikaci, svět vědy a techniky v nejširším koncepčním uchopení, tedy včetně masové alfabetyzace obyvatelstva, dále pak se zabývá procesem zcivilizování a rolemi náboženství v životě společnosti.

Metodologicky lze toto dílo zařadit do kritické konceptualizace světových dějin, která využívá kombinace výkladu geopolitických změn a nových historiografických přístupů, které odmítají „představovat světové dějiny jen jako determinovanou posloupnost událostí sledující určitý společenský, morální nebo materiální pokrok [...] vycházející z modernizační mise západní Evropy a Severní Ameriky“.¹⁴ Zároveň zde lze opravdu zaznamenat odklon od izolacionistického výkladu národních dějin a naopak je deklarována zřejmá snaha o jejich zařazování do globálních ekonomických, politických a kulturních vztahů a procesů. Osterhammelovo „mistrovské vyprávění“ o kardinální proměně světa v 19. století je poučeno postmoderní kritikou, která nechce odhalovat jen jednu univerzální logiku, popřípadě univerzálního ducha dějin, ale směřuje nás se světem, kde existovalo několik „logik“ či několik cest směřování a právě v jejich střetávání se či prolínání je odhalován nejen pro historika pravý metodologický klíč k interpretaci několika ambivalentních linií (konečně) celosvětových dějin. V momentě tohoto „střetávání“ jsou pak ústrojně probírána závažná témata, která jsou pravým interpretačním jádrem syntézy. Jsou jimi například procesy sekularizace, alfabetyzace, urbanizace, industrializace, liberalizace či naopak zakonzervování, byrokratizace, technizace, zcivilizování, právní kodifikování apod., podané vždy v komparaci a s patřičně fundovaným teoretickým ukotvením. Sympatická je rovněž snaha „bořit“ školometský zažitý dějinný (ale vlastně jen evropský) milníky typu (Velké) francouzské revoluce a nalézat, určovat, respektive sdružovat jiné vhodnější (a nemusí být nově konstruovány) i pro mimoevropský svět.

Pro Osterhammelovu novou koncepci světových dějin 19. století jsou charakteristické dvě přednosti, bez nichž by tak fascinující dílo nevzniklo, a těmi je za prvé neuvěřitelně koherentně utříděné faktografické bohatství, které je využíváno pro zasazení (kdykoliv a kdekoliv na světě) do komparačního rámce, a za druhé zcela nadstandardní nejen historická teoreticko-termi-

¹⁴ Srovnej recenzi Martiny Krocové na Osterhammelovu syntézu. In: *Střed – Centre. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy* 19. a 20. století, 2, 2009, s. 124–133.

logická výbava, která mu umožnila, aby místo shrnujícího závěru stanovil pět základních trendů doby, které opravdu dobře charakterizují zkoumanou epochu a navíc jsou také dobře využitelné i při psaní syntézy „národních“ dějin. Těmito pěti zlomovými trendy, které opravdu v globálu vystihují předpoklady k proměně světa 19. století, byly: 1. asymetrické prosazování efektivity, respektive pracovních výkonů (asymmetrische Effizierung) v ekonomice, vojenství a správě věcí veřejných. Toto racionální organizování a disciplinování společnosti je opravdu asi odhaleným tajemstvím tak náhlé a zjevné převahy Evropy (respektive „bílého muže“) nad ostatním světem; 2. vzestup mobility (Mobilität) ve všech strukturách společenského bytí (migrace, obchod, cestování, šíření jazyků a náboženství či technologického transferu); 3. vzestup kulturně informační komunikace ve společnosti (asymmetrische Referenzverdichtung), které byly způsobeny mimo jiné rozmachem železnice, telegrafu, telefonu a bezdrátové telegrafie, to vše navíc propojené s rozšiřováním intelektuálních obzorů a modelů napodobování; 4. napětí mezi ideálem (společenské) rovnosti (spíše rovnoprávnosti) a organizačně společenskou podřízeností, respektive hierarchizací (Spannung zwischen Gleichheit und Hierarchie), kam náleželo jak odstranění otroctví v mimoevropských světadílech či středoevropské osvobození z nevolnictví a poddanství; 5. emancipace a participace v nejrůznějších společenských sférách a strukturách (Emanzipation und Partizipation), zvláště pak ve sféře sociální, politické a kulturní, ale také na přírodních danostech a lidské antropologické determinaci. Právě těchto pět bodů je velice inspirativní intelektuální pomůckou k nosnému koncepčnímu uspořádání tak bohaté historické látky, kterou zanechalo předminulé století.

Třetí metodologicky podnětný návod ke koncepčnímu uchopení nové syntézy 19. století představuje dle mého soudu sice útlá, ale myšlenkově velice obsažná úvaha Franze J. Bauera s názvem *Das „lange“ 19. Jahrhundert. Profil einer Epoche*, která vyšla ve Stuttgartu v roce 2004.¹⁵ Jeho koncept „cesty k moderně“ nastíněný prostřednictvím definování několika základních myšlenkových a realizačních proudů, které utvářely středoevropské 19. století, představuje vskutku velkou inspiraci k napodobení a k rozvinutí. V ní obsažené Předpoklady a základní tendence („Grundlagen und Grundtendenzen“)

¹⁵ Franz J. Bauer se narodil v roce 1952 v Moosburgu an der Isar. Vystudoval dějiny a germanistiku na Ludwig-Maximilians Universität v Mnichově. Habilitoval se na univerzitě v Regně prací *Bürgerwege und Bürgerwelten. Familienbiographische Untersuchungen zum deutschen Bürgertum im 19. Jahrhundert*. Působil na Německém historickém institutu v Římě a v současnosti je profesorem moderních dějin na univerzitě v Regně. Zabývá se ikonologií a mytologií národních států.

jsou vskutku všezahrnujícím substrátem společenských proměn moderního věku, který je odvozen z filozoficko-sociologického a historicko-terminologického „portfolia“ a myšlenkového zázemí německé, respektive střeoevropské humanitní vzdělanosti. Těmito předpoklady a tendencemi jsou podle F. J. Bauera především tyto dobové trendy: 1. Osvícenství, historismus a víra v pokrok; 2. Sekularizace a racionalizace; 3. Emancipace a participace; 4. Diferenciace a integrace, respektive vznik a rozvoj nacionalismu; 5. Průmyslová a technická revoluce a 6. Liberalismus a konstitucionalismus. Tyto trendy doby daly po svém úplném či jen částečném naplnění vzniknout liberální občansko-průmyslové společnosti, nové politické kultuře a novému (měšťanskému) étosu bytí, který byl stále více pootáčen do polohy hledání a nalézání „lidského (pozemského) štěstí“ především v oblasti rodinného života a smysluplného tvoření hodnot za odměnu, které se stalo předpokladem pro vznik (nového) individuálního pocitu sociální jistoty a civilizační nadřazenosti.

Závěrem tohoto historiograficko-metodologického představení inspiračních syntetických přístupů si dovoluji několik shrnujících poznámek k této rakouské a německé historiografické produkci k tématu 19. století. Je zřejmé, že líčení pouze politických a kulturních dějin už dávno nevyhovuje nárokům na zdařilou syntézu; že nejnosnější paradigmatem současnosti jsou dějiny společnosti; že tyto dějiny společnosti stojí stále na třech uznávaných a popřípadě modifikovatelných pilířích, které jsou definovány slogany *Wirtschaft – Herrschaft – Kultur*; respektive *Arbeit – Macht – Sprache*; že strukturálně pojímané dějiny společnosti přestávají také vyhovovat a v posledních letech jsou stále více obohacovány o výsledky antropologických, genderových, mikrohistorických, demografických a jiných výzkumů například z oblasti dějin tzv. všedního dne a sociologie rodiny; že v „dějinách“ přestává být hledána pouze jedna univerzální „logika“, ale přiznává se, že existovalo několik „logik“ či několik cest směřování a právě v jejich bodu střetávání se či prolínání je odhalován „pravý metodologický klíč“ k interpretaci těchto několika většinou paralelních a ambivalentních linií a že konečně dochází ke stírání pojetí národních a obecných dějin tak, že národní dějiny jsou stále více koncipovány nikoliv jako klasický *master narrative*, ale spíše jako analýza obecných trendů probíhajících v rámci „národního“ tělesa. Zároveň je deklarována zřejmá snaha o jejich zařazování do globálních ekonomických, politických a kulturních vztahů a procesů. K vytvoření zdařilé syntézy dále jistě patří klasické tvůrčí intelektuálně metodické prostředky, jakými je abstrakce, generalizace či komparace. Syntéza ale nesmí podle mne postrádat ani klasické metodologické instrumentarium v pořadí důležitosti: procesualizace, dodr-

žování kauzality včetně neustálého odhalování motivací jednajících subjektů a respektování základní časové souslednosti, respektive chronologie. A jak naznačují i uvedené syntézy, jistá dávka subjektivizace textu, která prozrazuje autorovo historiografické školení a filozofické či náboženské zakotvení, bývá přijímána v poslední době také s velkým povděkem.

RESUMÉ

ZAHRANIČNÍ HISTORIOGRAFICKO-METODOLOGICKÉ INSPIRACE ANEB JAK PSÁT SYNTÉZU DĚJIN 19. STOLETÍ?

Z historiograficko-metodologického představení šesti inspirativních syntetických přístupů rakouské a německé historiografické produkce k tématu 19. století můžeme konstatovat následující: 1. líčení pouze politických a kulturních dějin už dávno nevyhovuje nárokům na zdařilou syntézu; 2. nejnosnějším paradigmatem současnosti jsou dějiny společnosti; 3. tyto dějiny společnosti stojí stále na třech uznávaných a popřípadě modifikovatelných pilířích, které jsou definovány slogany *Wirtschaft – Herrschaft – Kultur*; respektive *Arbeit – Macht – Sprache*; 4. strukturálně pojímané dějiny společnosti přestávají také vyhovovat a v posledních letech jsou stále více obohacovány o výsledky antropologických, genderových, mikrohistorických, demografických a jiných výzkumů (například z oblasti dějin tzv. všedního dne a sociologie rodiny); 5. v „dějinách“ přestává být hledána pouze jedna univerzální „logika“, ale přiznává se, že existovalo několik „logik“ či několik cest směřování a právě v jejich střetávání se či prolínání je odhalován „pravý metodologický klíč“ k interpretaci několika ambivalentních linií. K vytvoření zdařilé syntézy dále jistě patří klasické tvůrčí prostředky, jakými je abstrakce, generalizace či komparace. Syntéza ale nesmí postrádat ani následující metodologické instrumentarium v pořadí důležitosti – procesualizace, objasňování kauzality, dodržování základní časové souslednosti, respektive chronologie a neustálé odhalování motivací jednajících subjektů.

SUMMARY

FOREIGN HISTORIOGRAPHY-METHODOLOGICAL INSPIRATIONS – HOW TO WRITE A SYNTHESIS OF THE 19TH CENTURY HISTORY?

A historiography-methodological introduction into the inspirational synthetic approaches of Austrian and German historiographic(al) production to the 19th century has brought the following results: 1. the description of solely political and cultural history does not meet the requirements for successful synthesis; 2. the history of society is the principal paradigm of the present days; 3. this history of society is based on three respected and potentially modifiable pillars which are defined by the slogans *Wirtschaft – Herrschaft – Kultur*; or rather *Arbeit – Macht – Sprache*; 4. the history of society from the structuralist point of view ceases to be convenient too and recently it has been enriched by the results of anthropological, gender, microhistorical, demographical and other researches (e.g. by everyday history or the sociology of family) and 5. we do not search for the only universal “logic” in history but it is taken into consideration that several “logics” or several ways existed and in their clashes and influences the “genuine methodological clue” to interpretation of ambivalent lines is revealed. Classical creative means such as abstraction, generalization and comparison belong to a successful synthesis. In my opinion, a synthesis also must not lack the methodological instrumentarium of procedurality, clarification of causality, observance to basic time sequence or chronology and constant revelation of acting subjects’ motivation listed in order of priority.

Translated by Mgr. Jitka Pelikánová

prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc.
Historický ústav
Akademie věd České republiky
Prosecká 76
190 00 Praha 9

Ústav českých dějin
Filozofická fakulta
Univerzita Karlova v Praze
Náměstí Jana Palacha 2
116 38 Praha 1